

« İ Z M » L E R V E S İ S T E M L E R

I. S L O G A N Ç A Ğ I V E « İ Z M » L E R S A V A Ş I

Sabri F. Ülgener

Fikir ve politika dünyamız göze yıllardır boş kalıplar ve sloganlarla vuruşulan bir arena manzarası sergiliyor. Pek çoğunun ne demeye geldiğini bilmediğimiz ve o yolda en küçük bir zahmeti dahi göze almadığımız kalıp ve klişelerin gerçekten peşpeşe yuvarlandığı bir çağı yaşıyor olmalıyız. Belki de tarihin hiç bir döneminde görülmediği kadar baş döndürücü bir slogan yarışmasının tam içindeyiz. Öyle olması bir bakıma sebepsiz de değil. Kütle haberleşme araçlarının bu derece yaygınlık kazandığı bir ortamda şu veya bu ağızdan çıkan sözler ve deyimler -mesafe önemli değil- göz yumup açınca yüzbinlerin, milyonların orta malı olup çıkıyor. Bugün en yetkili ve sorumlu ağızda; ertesi gün filan veya falan derneğin bildirisinde; haftası geçmiyor boy boy duvar donatımında ve nihayet ortaokul öğrencisinin ağzında!

Üzerlerine bu derece düştüğümüze göre boş kalıp ve klişelerden bir beklediğimiz olmalıdır. Beklenen -bu nokta açık- her halde akıl ve mantık tarafı olmasa gerekir. Dillerde esip savuran dizi dizi sloganlar ki biraz eşelense köklerinin bilinç altına indiği, çoğunun birikmiş hırs ve ihtirasların boşalma aracı haline geldiği gözden kaçmıyacak. Hobbess, 'insan kelimelerle yalnız eşyayı değil, aynı zamanda ihtiraslarını, sevgi ve nefretlerini

dile getirir» der. Hakikaten de öyle: Kelime ve deyimler anlaşma araçlarımız olduğu kadar suçlama ve sövme tekniğimizin de vazgeçilmez vasıta ve âletleridir. Hayranlığımızı da nefretimizi de onlarla açığa vuruyor, vurduğumuz kadar da ferahlık duyuyoruz. Bazen hatta kelimelerden gövdeler yontup kimini tanımlaştırdığımız, kimini iblis kılığına soktuklarımız az değil. Değer ölçülerimizde, bir bakıma, ilkel insaninkinden kaç arpa boyu yol aldığımızı sorsak yanlış olmayacak. Hani taştan gövdeler yontup tanrı diye etraflarında cezbeye tutulmuşçasına sıçramak, yahut şeytanın ta kendisidir diye sar'a halinde tepinip durmak! Aynı şeyi taş yerine söz ve deyimlerle sürdürmenin her ikisinden farkı yoktur. Hatta taş ve tuncun sertinden kelimenin yumuşağına (adı üstünde: dilin kemiği yok!) geçtikçe idoller etrafında «bahar âyini» daha bir uçarıklık, daha bir baş dönüklüğü kazanıyor! Cezbe bir yerde sar'a ile yer değiştirmiştir.

Kelime ve sloganların kaderimize hükmeden bir tarafı olduğuna şüphe yoktur. Hazır klişelerin bir yerde hem «imalâtçı»sı, hem de tutsağıyız. Bir yandan yoğurup şekil veriyor, sonra da gerçeğin yerine koyarak ortada dönüp dolanan yalnız onlarmış gibi, kavgamızı gövde yerine gölgeler üzerinde sürdürüyoruz. Gölge oyunundan bir kısmının hazır -gerçi pek çoğunun rengi çoktan uçmuş- tasvirler (figürler) halinde önümüze bizzat kitaplarla sergilendiği muhakkak! Menzel o bakımdan haksız değildir elbette:

«Serbestçe düşünmekten çok kelimelere, hele basılı olanlara takılıp kalıyor... İnsandan çok (basma kalıp) kitaplara kendimizi kaptırıyoruz. Bıteviye kelimeler ezberliyor ve artık bizzat düşünmek külfetinden kendimizi kurtulmuş sayıyoruz... Hür insanlardan ahmak koyun sürüleri yapmanın bir yolu onları okuyucu yapmaktır.» (1)

Menzel'in karşı çıktığı, söylemeye hacet yok, doğru dürüst okumak değil elbette; ezbere kalıplar halinde bellek ve belle-

---

1) Wolfgang Menzel (1798 - 1873), Alman yazar ve sanat tenkitçisi. Yukardaki satırların nakledildiği yer Peter Demetz **Marx, Engels und die Dichter**, Ein Kapitel **deutscher Literaturgeschichte**, s. 10, 1969, Verlag Ullstein.

ciğini sıralı sırasız tekrarlayıp durmaktır. Günümüz yayın pazarının renk renk kapak ve desen düzenlemeleri altında alıcısına -okuyucuya- sunduğu ve yerine göre kaldırımlara kadar taşıdığı cep kitaplarına göz atalım; Menzel'e hak vermemek gerçekten mümkün olmayacaktır. Hemen hepsi alışılmış kelime ve cümle yapısı ile okuyucuyu kısıvrak yakalayan ve hep o beylik söz ve tekerlemeleri gözü kapalı birbiri peşine dizmekte robotlaştıran yayınlar! Rejim veya düzen üzerine bir şeyler karalamaya heveslenip de siyaset edebiyatının ezber kalıplarını («izm»leri) arka arkaya sıralamadan olayların çıplak yüzüne dosdoğru bakmayı başarabilenler bir elin parmakları ile gösterilecek kadar azdır. Gerisi taraflı tarafsız, kelime ve cümle yapısı ile bir tornadan çıkmışa benzer. Birine göz gezdirirken aynı kelime ve deyimlerin alışılmış kalıpları içinde daha başkalarında hemen olduğu gibi tekrarlandığını sezmemek mümkün değildir. Evet, aynı sözleri bir kaç gün önce başkalarının ağzından veya kaleminden dinlemiş ve okumuşuzdur; belki önce hangisinden başlayıp sıra ile hangilerine atladığını tam olarak kestirememekle beraber! Kelime ve deyimlerin de tıpkı giyim kuşam, saç sakal modası gibi başladığı noktadan bir lâhzada etrafa, başkalarına ve oradan daha başkalarına sıçrama ve atlama yeteneği vardır. Bir kere yerleştikten sonra da, bir kaç satıra üçünü beşini serpiştirmeden geçmek ilericilik kervanının gerisinde, hatta çağ dışında kalmış görünmek gibi bir ezikliği peşine takıp getireceği muhakkaktır (2). Entellektüel sayılmanın başlıca (ve bazen tek) yolu bu olduğuna göre, alışılmış deyim ve terimleri, manalarını nelerde ve ne için kullanıldıklarını açık seçik bilmesek bile- bol tarafından kullanma ve tekrarlamaya kendimizi ister istemez uydurmak durumundayız. Aslında kolayımıza gelen de -neden

---

2) İç veya dış kaynaklardan süzülüp gelen deyim ve terimler, üst ve viz perdelere tırmanabildiği derecede, yazarın ve konuşanın orta malı olmakta gecikmiyor. O kadar ki, bir kaç satıra elimiz ve gücümüz yettiğince bu cep kitabı sözlüğünden birkaç tutam devşirip serpiştirebildiğimiz taktirde entellektüellik yarışmasında benzerlerimiz üzerine sivriliptirmanma yeteneğini kazanmış olacağımıza rahatlıkla hükmedebileceğiz. Şu an önümde geçmiş tarihli bir gazete fıkrasından kesilmiş bir kupür duruyor. Epey bir zaman önce Hakkın rahmetine kavuştuğu için adını vermeyeceğim yazar 27 Mayıs sonrası için şunları söylüyordu: «Kurucu Meclisten, yeni Anayasanın yürür-

saklamalı?- eşyanın temeli ve gerçeği yerine satih üstünde kelime ve deyimlerle uğraşıp durmaktır. «İnsanlar eşyadan çok kelime ve sözlerle oyalanır, onlarla avunurlar» diyordu Schumpeter (3). Öyle olduğunu pek iyi bildikleri içindir ki, değişik düzen ve sistemler önlerini açmaya çalışırken en yakın müttefiklerini alışılmış deyim ve terimlerde, yerleşik cümle kalıplarında (**phrasologie**'de) arayıp bulma yolunu tutmuşlardır. Bazen hatta çatı değişikliğine rağmen aynı deyimlerin sürüp gittikleri gözden kaçmıyor. Çok açık bir sebepten; Yeni durumlar için yeni, değişik deyimler icat etmek benim diyen herkesin harcı değildir. Kaldı ki yenileri elde edilebilse bile kaleme ve dile yerleşinceye kadar epey bir zaman geçecektir. Arada birikip boşalma noktasına gelen his ve ihtiraslarımızın ise daha fazla baskı altında tutulmaya tahammülleri yoktur. O halde eskisini yattığı ve tozlandığı köşeden çıkarıp gerekiyorsa bambaşka bir anlamla doldurup donatıp yeniden fikir ve ideoloji piyasasına sürmekten başka yapacak şey kalmıyor. O eskileri dediklerimiz ise kullanıla kullanıla veya zamanla manalarını kâh bu yana, kâh öbür yana değiştirip durmaları ile iç yüzü kolay seçilemeyen yoğun bir sis tabakasına gömülmüş halde önümüze serilirler. Sosyal ilimlerin, orta malı haline gelmiş öyle terim ve deyimleri vardır ki okuyan veya işitenin kafasında objektif bir bağlantı kurtarmaktan çok kelimenin o güne kadar kullanımından hâfi zalarda kalmış izlenime göre nefret veya takdir duygusu yaratırlar (4). Söz veya deyimler kulakta uzun zaman nasıl bir iz-

---

lûğe konmasından sonra, her halde daha iyiye gitmek için hızlı bir uygulama dönemi başlayacaktır. Artık altyapıya inilebilecek, karşı devrim yuvaları, altyapıda kendi yaşantısındaki değişikliği gören halkla beraber kurutulacaktı. Böyle umuyordu orta yaşlı adam. Ne var ki yine umulan gerçekleşemedi, (**Cumhuriyet**, 11 Aralık, 1969). Ucuz cep kitaplarından kapma bir yığın söz ve deyimlerin en yakın bir geçmişi nasıl tanınmaz hale getirdiğinin emsalsiz örneği! Altyapıya inilecekti, karşı devrim yuvalar, kurutulacaktı! Hayır, böyle şeyler geçmiyordu «orta yaşlı adam» ın kafasından.

3) J. A. Schumpeter, **Capitalism in the Postwar World**, «Postwar Economic Problems» içinde (Edit. by S. E. Harris), s. 125, New York. 1948.

4) Gündelik dilde yukardaki sözleri doğruluyacak yığınla örnek bulmak mümkündür. Ayrıntıların fazlasını bir kenara bırakarak şimdilik bir tipik örneğin üzerinde durabiliriz. Süratle sloganlaşmaya müsait kelime ve deyimlerimizin bir kısmı, tarihi bir trajedinin sahnesi; bir kısmı belli bir işyerinin adıdır. Fakat dikkat edilecek nokta şudur ki, hepsi de ağızdan

lenim yaratmışlarsa o artık kelimenin manası ile içli dışlı olmuş, ondan ayrılması imkânsız bir sıfat halinde ömrünü sürdürür götürür. Kelime her ne vakit dilin veya kalemin ucuna gelse taşıdığı izlenim de kaçınılmaz olarak hatıra gelir: Anlatılmak istenen nesne, lûgat manası dışında, iyidir veya kötüdür; kollarına atılacak veya bucak bucak kaçılacak «rahmânî», ya da «şeytanî» bir varlıklıktır.

*
**

Hedefe varmada eşya yerine söz ve deyimlerle uğraşmanın çok daha kolay ve üstelik daha da etkin olduğunun hesabını çok iyi bilen düzen ve sistem mimarları, yarışı kazanmanın başkalarınınkine göre daha kıvrak, kulaklarda daha çok çınlayını (şannan) deyim ve terimleri bulup yanlarına katmakla mümkün olacağını tam bilinci içindedirler. Hesap yanlış da değildir: Alışılmış mücadele tekniğinin ve araçlarının üstünde ve ötesinde vurucu kuvvetin en fazla söz ve kelime kalıplarında toplandığını bilmeyen kalmamış gibidir. Kim ve hangi taraf deyim ve terimin daha etkilisini, daha canlı ve kıvrak olanını bulup yanına katarsa tutunma şansının en fazla onun yüzüne güleceğini bilir. Ve bildiği içindir ki, her sistem yasal düzenleme ve yapı unsurlarının yanısıra kendi sloganları ve slogan yapımcıları (**intelligensiası**) ile beraber gelir. Terim ve deyim seçmede önemli olan, tekrar edelim, akıl ve mantık tarafına sesleniş değil, heyecan ve emosyon tarafına uzanıştır. Kulakta kalıcı bir ses, sürekli bir yankılanış bırakmak; günün daha geçer akçe deyimi ile söyleyelim: **S e s v e t o n e f e k t'** yaratabilmek! Bu «efekt»in en fazla nerelerde sivrildiğini, hangilerinde tepe noktasına tır-

---

çıktığı anda haritanın belli bir paftasını hatıra getirmekten çok zihinlerde kelimenin yıllar boyu beraberinde sürüklediği mâna ve imajı canlandırır: Kiminde bir kanlı trajedinin timsali, kiminde belli (ve çoğunlukla istenilmeyen) bir iş ve çalışma yerinin imajı olarak! Şarklı için Kerbelâ sade şu anlam ve boylamdaki bir mevki değil, bir zulüm ve kahr sembolü olarak mâna taşır. Susuzluğun son haddine vardığı bir anda halâ aynı klişenin arkasına sığınmamız o yüzdendir: Ne vakit sıkıysak «ortalık Kerbelâ'ya döndü» deriz. Aynı suretle sol vokabülerde, Wall Street New York' da filân cadde ve soğanın adı olarak değil, beynelmîlî finans kapitalizminin ve tekelci sermayenin yuvası ve beşiği olarak geçer.

mandığını tahmin etmek zor olmasa gerek: «! z m»ler o noktada kırılması imkânsız bir rekor sahibidir. Her şeyden önce «!zm»in kulakta yarattığı o ritmik, tannan yankılanış geride fazladan bir de «bilimsellik» çalımı ile birleşince, konuşmaya herkesin harcı olmayan ayrı bir hava katıyor. Bir solukta birini ikisini peşpeşe dizivermenin konuşan veya yazanı entellektüellik gösterisi içinde zevkten nasıl dörtköşe ettiğini neredeyse gözlerinden okumak mümkün!

Söz ve deyimlerin, gün ışığına çıktıktan sonra, epey mâcera dolu bir yolculukları vardır: Öz ve mana tarafından boş ve kuru kalıplara doğru bir yolculuğun hikâyesidir bu! Bir vakitler ağızdan çıktığı an kulakta belli bir mana çağırışımı yapan deyimler öz ve muhtevâlarını gitgide yitirerek boş ve kof kalıplar halinde ömürlerini sürdürmeğe başlıyor. Boşalma ve kuruma ile beraber söz ve deyimlerin peşpeşe s l o g a n haline dönüştüğü bir döneme ayak basılıyor. Slogan, aslında, bir savaş nârası, bir hücum çılgılığı demek! Ritm ve ton olarak yankılanışı akıl ve mantık tarafına seslenişinden daha güçlü ve sürükleyici.. Slogan, bu haliyle, davaya taraftar katmak veya hasım yaratmak noktasında paketlenip ileri sürülen kısa, toplu ifade şekilleridir. Daha da genişleterek: Dinleyen veya okuyanı öz ve mana tarafı ile değil de kulağa sesleniş tarafı ile y a k a l a y a n söz ve cümleler (slogan bu anlamda İngilizce **catch-words** ve **catch-phrases** deyimleri ile aynı yapı özelliğini taşır). Hangi tarafı ile alınırsa alınsın, slogan isim ve marka yarışmasında reklâmcının olduğu kadar politikacının elinde de saldırı (ve yerine göre savunma) aracı olarak rolünü sürdürür. His ve emosyon tarafına ağırlık vererek davaya her ne zaman güç katmak yoluna gidilse slogan imdada yetişiyor ve yetiştiği yerde akıl ve mantık duygusallığın gerilerinde kalıyor. Üstelik kısa, kesin ve net görüntüsüne kapılarak üzerlerinde tartışmaya dahî gerek duymuyor, aslını astarını sormadan ezbere tekrarlayıp duruyoruz. Politik konuşmalara kulak verilsin: Pek çoğu söyleyenin bilmesi gerekmediği gibi, dinleyenin de kulakta ritmik yansımasından öte öz ve mana tarafına «boş» verdiği bir yığın söz ve deyim kalabalığından ibarettir.

Kabuktan alta, derine inmeyerek dışta ve yüzeyde dönüp

dolanan deyimlerin pratikteki önemi de buradan, kalıp ve ifade boşluğundan geliyor olmalıdır: Belli bir öz ve manaya bağlı olmaktan çıktıkları oranda boş kalıpları dilediğimiz mana ile doldurup donatıp tekrar ortaya sürebiliyoruz.

Sloganlarımızın, bu açıdan bakınca, zaman akımına kolay teslim olmayan bir direnme gücüne sahip oluklarını kabul etmek gerekecektir. Öz ve mana tarafı zamanla ileri geri oynayabilir ve pek çoğunda da oynamıştır. Kalıp ve çatı tarafı ise hemen hemen aynıdır. Söz ve deyim, dile yerleştikten sonra, iç dinamiğinden aldığı güçle ortada sere serpe dolaşmaya başlıyor. Temel ve tabanda kıvılcıklar çatıda ve zarfta pek az aşınmalar yaratabiliyor. Bizce işin asıl zorluğu da buradadır: Gerideki eşya çoktan değiştiği, hatta yok olup gittiği halde, onu kafamız içinde bir isim ve etiket halinde ışınlayan kelime kalıpları oldukları yere çakılmış gibi varlıklarını sürdürüyorlar. Evet, hazır klişelerin zaman aşımına ve aşındırmasına gerçek gövdelerden daha fazla bir direnme gücü olmalı. Gövdenin temelden değiştiği, yahut çoktan silinip gittiği yerlerde adı, ortada hiç bir şey olmamış gibi, eski haliyle sürüp gidiyor. Sosyal bilimlerle uğraşanların biraz da alinyazısı sayılır: İncelenen olay - obje - zaman içinde süratle değişmekte; hem de yeni duruma yeni ve değişik bir kavram bütünü ile ayak uydurabilmemizden çok fazla bir süratle! O kadar ki, bunca göz nuru döküp kavram ve tahlil araçlarımızı gerçekten mükemmele ulaşamadığımızı sandığımız anda, evet teorik performansın o nadir mutlu ânında objenin çoktan değiştiğini, zeminin adeta ayaklarımız altında kaydığını hissediyoruz. (5) .

Yukardaki sözlerle sosyal ilimlerin hassas ve belki en zayıf yanına değindiğimiz gözden kaçmamış olacaktır. Sosyolog,

---

5) Çok çeşitli örneklerinden sadece birini verelim: 19. yüzyıl sonlarından yakın günlere kadar iktisatçının üzerinde en fazla kafa yorduğu konulardan bir k o n j o n k t ü r denilen oldukça kısa dönemli periodik piyasa dalgalanmalarıdır. Uzun tartışmalardan sonra konunun hakikaten en fazla tatmin edici, doyurucu tahliline varıldığı bir zamanda -tâlin garip cilvesi!- konjonktürün kendisi çoktan çehre değiştirmiş, yerini ritmik olmaktan uzak monoton, uzun dönemli b ü y ü m e konusuna bırakmıştı.

tarihçi, iktisatçı v.s. olarak sloganlaşmaya son derece açık ve duyarlı bir zemin üzerinde yol almaya çalıştığımız ortadadır. Bu aşırı duyarlılık ve istidad başlıca iki kaynaktan besleniyor: Önce, tabiat ilimlerin (fizik, kimya, astronomi v.s.) kullandıkları terimler herkesin harcı olmayan soyut sembollerden ibaret olup sloganlaşmaya haliyle elverişli olmadıkları halde sosyal ilimlerde meramımızı hepimizin ortak malı olan kelime ve cümlelerle dile getiriyoruz (6) . İkincisi ise şu: incelenen olay, biraz önce de belirtildiği gibi, zaman içinde hızla değişiyor. Bilindiği üzere, ilimde genellikle ham maddesini dışarıdan aldığımız verileri kafamızda içe dönük bir işleme tâbi kılarak az çok muntazam bir kavramlar bütününe varmaya çalışıyoruz. Bu kapalı, içe dönük işlem - hangisi için olursa olsun - ilim yapmanın başta gelen şartıdır. Bu bakımdan tabiat ilimleri ile sosyal ilimler arasında derin bir fark da yoktur. Tek, fakat önemli fark bildiğimiz kadar şundan ibarettir: Tabiat ilimlerinde dış dünya ile ilişkiyi kesip kafa içinde tahlil sürecine yöneldikten sonra dışımızdaki objenin kolay değişmeyeceğini hesaba katabiliriz. Sosyal ilimlerde ise incelenen olay yalnız boy bos, ve ağırlık olarak değil, türü itibarıyla da son derece oynak ve çok çabuk değişmeye elverişlidir. Adına halâ kapitalizm dediğimiz düzen dünkünün aynı, hatta benzeri midir? Sosyalizm içinde rahatlıkla aynı şey söylenemez mi? Bir fizikçi , kimyacı, astronom için maddenin kaşla gözarasında değişivermesinden gelen bir azınlık - müziplelik denilse belki daha doğru olurdu - söz konusu değildir. İktisatçı veya sosyolog böyle bir güvenden yoksundur. İşin asıl hazin tarafına biraz yukarda da değindik: Elimiz altındaki teorik cihazın ve kavram bütünü gerçekten imrenilecek bir mükemmelliğe varışı ile konunun başını alıp bilinmedik bir tarafa yönelişi aynı zamana rastlıyor. Durum bir bakıma gezegenlerin dünyamıza gönderdikleri ışınlarla benzetilebilir: Gezegenler vardır; çoktan yok olup gitmişlerdir. Fakat binlerce ışık yılını aşmış dünyamıza kadar uzanan ışınları bize onları hâlâ yerinde imiş gibi gösterir. Durum ona benzer. Ne var ki orada mesafe uzaklığından gelen yanığı burada zihin tenbelliğimiz sürdürüyor. Sis-

---

6) Theodor Geiger, *Ideologie und Wahrheit*, s. 9 ve 153, 1953, Humboldt-Verlag Wien.

tem veya düzen çoktan değişmiş, tanınmayacak hale gelmiş. Fakat hemen hepimiz gövdeler yerine gölgelerle uğraşip durduğumuz için bir an için perdeyi aralayıp gerisinde gerçekten o anlatılmak istenen nesneden bir iz var mı yok mu araştırmak zahmetini göze alamıyoruz.

Değişen gerçek karşısında deyim ve terimlerimizi olduğu gibi sürdürmenin bir bakıma kafa yapımızdan veya -daha doğrusu- göz aldanmamızdan gelen başka sebepleri de vardır: Olup bitenler üzerine değer yargılarımız sanki «kendi izlenimlerimizden değil de bizatihi eşyanın öz ve cevherindeki sıfat ve nitelikten kaynaklanan ifadeler imiş gibi şekilleniyor. Başka bir deyişle: Eşyanın (ve sosyal olayın) şeklini ve yapısını süje'nin dışarıdan kendi yargılarına göre yakıştırdığı bir sıfat değil de bizat eşya ve olayın cevherinde saklı (inherent) bir sıfatın ifadesi olarak alıyoruz. Artık kelime nerede ağızdan veya kalem-den çıkarsa, söz konusu sıfat bizim yorumumuzla ilgili olmaya-
rak gerçeğin ta kendisi imiş gibi, hem de üzerinde en küçük bir şüphe ve tartışmaya gerek bırakmayan kesin ve dörtköşe kaplılar halinde havada ve kâğıt üstünde yüzmeye başlıyor.

Arada, konuya biraz daha açıklık getirmek için, şu noktayı da unutmamak lâzımdır: Terim ve deyimler, başından beri sâbit ve sınırları belli bir mânaya angaje olmakta devam ediyorsa, kelimelerin sloganlaşmış olarak boşta yüzüp durmalarına pek de fırsat verilmemiş olur. Bu ise incelenen olayın -obje'nin- yapı özelliğini zaman boyu kolay kolay değiştirmemesi ile mümkündür ve ancak o şart altında düşünülebilir. Tabiat ilimlerinde durum aşağı yukarı böyledir. Deprem, söz gelimi, bilinen şartlarına ve özelliklerine göre daima a y n ı hadise üzerine iliş-tirilecek bir etikettir. Ama devrim öyle değil: Olay, adına ister ihtilâl ister devrim denilsin, zaman içinde sürekli değişmiş durmuş. Sonuç olarak, her biri kendine has yapı özelliğine sahip değişik ve dağınık vakalar zinciri! Öyle olunca da kelimeyi isim ve etiket olarak dilediğimiz tarafa çekip uzatmakta kendimizi serbest sayabiliyoruz. Ve daha kötüsü: Kamu oyunca benimsenmiş, hatta bir ölçüde kutsallaşmış bir değişim süreci üzerine isim olarak devrimi getirip oturtuktan sonra kelimenin kendisi de aynı kutsallığa ortak çıkmış olacak ve sonra da geride şid-

det hareketlerinden ne varsa hepsini toparlayıp kaçak mal olarak aynı ambalaj içinde paketleyip rahat rahat sürmek işten bile sayılmayacak. Nitekim, hatırlarda olsa gerektir: Önce Atatürk inkılâpları diye başladık; bir süre sonra yerini Atatürk devrimleri aldı. Devrim öylece kendi boyutunda saygınlık ve dokunulmazlık kazandıktan sonra geride şiddet eylemlerinin her tür-lüsünü devrimin peşine takarak hepsini birer ikişer aynı dokunulmazlığa ve takipsizliğe ortak kılmak yolunu tuttuk. Hani dos-doğru ve açık açık ihtilâlcî gençlik veya ihtilâlcî sendika denildiği zaman gözler korku ve dehşetten 'faltaşı gibi açılacakken, hepsinin başına d e v r i m c i sıfatını getirip oturtunca takipsizlikten de öte neredeyse ceketinizin düğmelerini ilikleyerek saygı duruşu almanızı beklemelerine şaşmamak lâzımdır.

*
**

Sosyal ilimlerde kelime ve terimleri, birer zarf ve kalıp olarak, dilediğimiz gibi boşaltıp dilediğimiz muhtevâ ile yeni baştan donatma ve doldurmanın -özellikle politikacı için- câzip yani şu üç noktadan geliyor olmalıdır: a) Boş veya boşalmaya elverişli kalıplar yazana da konuşana da kendini belli ve sâbit bir mânaya angaje kılmadan değişik alternatifler arasında rahat bir dönüp dolanma ve nefeslenme, serbest bir manevra fırsatını kazandırıyor. b) Boş kalıpları değişik ve dilediğimiz mânâ muhtevası ile doldurabildiğimiz oranda elimiz altında her an her maksada hazır bir kavram bütününe sahip çıkmanın kolaylığını ancak sosyal ilimlerde tadabiliyoruz; ve nihayet, c) Sürekli olarak değişen gerçeğin üstüne etiket olarak her defa değişik bir kavram takımını bulup buluşturacağız diye boş yere nefes tüketecek yerde eskilerini sürdürüp götürmenin bir başka yararı ve gerekçesi de şu olabilir: Kavramlarımızın bir kısmı, ki geçmişten bu yana iyi kötü bir kutsallık hâlesi ile çep çevre kuşatılmışlardır; bunlar ortada durup dururken ortam değişti diye hepsini birer ikişer atıp yerlerine yenilerini aramaktansa eldekileri yeni duruma uydurmak, sağlayacağı zihin tasarrufu bir yana, üstelik kelime üstündeki kutsallık hâlesini sahip çıkılan yeni davaya kazandırmak azımsanacak bir başarı sayılmaz. Örneklerini biraz aşağıda daha açık olarak göreceğiz.

Deyim ve terimlerimizde bu derece sebatlı uzanış, gereğince boş kalıpları büsbütün başka mâna muhtevası ile doldurmaya kadar giden bu denli değer alaborası çağımızın ideoloji kavgasını hakkıyla anlayabilmek için birinci derecede önem taşır. Elimiz altında, beğendiğimiz ve beğenmediklerimiz üzerine kırlık olarak geçirilmeye hazır izm'li izm'siz klişelerden kurulu bir avadanlık hizmete hazır! Dilediğimizi seçip kullanabiliyoruz. Manalarını bilmek veya bilmemek önemli değil; üstelik bilinen mânasını gerekiyorsa ters yüz edip hangi dâvanın peşinde isek onun uğruna kullanmakta en küçük sakınca yok! Halk şûraları ile halk adına, fakat halkın değil katkısı zerrece haberi dahi olmayan işlerde karar alma yöntemine bir sıfat mı aranıyor? Ortada **demokratik** sözü ve sıfatı durup dururken yenisini bulacağız diye didinmek neden? **Cumhuriyet** de yüzyıllar boyu ceberut idarelere karşısında halkın kendi kaderini kendi tayin etme özlemine dile getirmiyor mu? O halde **demokratik halk cumhuriyeti!** Ama arkasında demokrasinin ve cumhuriyetin vazgeçilmez kuruluşları olarak ne serbest seçim, ne çok partili bir siyaset düzeni var! Üstelik de demokrasinin kökeninde zaten halk (**dem**) deyimi yatarken demokratik halk cumhuriyeti ile aynı sözü-karesini alır gibi- tekrarlananın bir yerde terim olarak da sakat bir doğumu işaretlediği de caba! Ama ne denirse den-sin klişe o şekilde yerleştikten sonra geride yapacak pek az şey kalıyor.

***

Kelime ve klişelerin karalamada etkinliği, yanılmıyorsak, övgüdeki rollerini kat kat aşar. Kelime ve cümle yapımız bu anlamda sosyal kavgamızın bir parçası sayılır, onlarsız insanlık tarihinin uzun, sancılı mücadelesini anlamak mümkün değildir. Burada, hemen söyleyelim ki, altyapı - üstyapı ayrımı yolumuza pek az ışık tutabilecektir. Kafamız içindeki imaj ve onun sözlü ifadesi yaşanan gerçeğin bir yansımasıdır diyerek hepsini birden ikinci plâna atacak bir yakıştırmanın getireceği çözüm her halde tatmin edici olmaktan uzaktır. Marx'da, bildiğimiz kadar, ideolojilerin çatışması geride reel çıkar ilişkilerinin vuruşması demeğe geliyor; yani perdeyi aralayınca elinizle tutabile-

ceğiniz katı bir gerçek var demektir. Burada ise belki eskiden var olan gerçek çoktan gününü doldurmuş; gövde yok olup git- tiği halde kafamızda bıraktığı imaj ve peşine taktığı boş kalıp ve ifadeler kavganın asıl itici kuvveti halini alıyor. Ve -tekrar edelim- işin övgü tarafından çok yergi cihetinde! Her halde in- sanlık zaafımızdan olmalı: Her şey yolunda iken sahnede ken- dimizden başka aktör aramayız da işler bir kere ters gitmeye başlayınca kabahati dışımızda sırtına vuracağımız suçlu gövde- ler aranız. Hakikaten de ferahlatıcı bir şey: Kendini ve kendi gi- bilerini aradan çıkarıp insan-üstü bir gövdeye, fakat yine de adıyla saniyla şahıslandırılmış bir kuvvete «işte suçlu» diyebil- mek! Bir insan-üstü gövde ki tarih boyu her şekle, her kılığa girmiş çıkmıştır: Bir zamanlar gökte, insan elinin uzanamadığı sisli yüksekliklerde aranmış. Hikmetine akıl sır ermeyen kuv- vetler: Felek, kader, alinyazısı. Shakespeare de kahramanına öyle söyletiyordu: Bahtımızdan ne vakit şikâyetçi olsak -aslın- da hepsi de kendi suçumuz- gökte ayı, güneşi ve yıldızları sorum- lu tutarız! Kimimiz hırsız ve uğursuz; Yıldızımızın tersliğinden! Kimimiz dolandırıcı: Alnımıza öyle yazılmış! Kimimiz yalancı, ayyaş. Hep elimiz ve gücümüzün yetmediği -kâh kader kismet, kâh takdir dediğimiz- kör kuvvetler yüzünden! (7). Bir kısmımız herşeyden gökte ayı yıldızları sorumlu tutarken bazılarıımıza gö- re her kötülüğün başı içimizde ve aramızda şeytan, iblis denilen o görünmez şer kuvvet olmuş. Ayağımıza dolanan yalnız ve yal- nız o! Zaman ilerledikçe önümüze başka dev cüsseler, heyûlalar sıralanıyor. Hepsini burada uzun uzun sayıp dönecek değiliz. Gerisini bırakarak sözü çok daha yakınlara getirebiliriz. Göze belki ilk çarpacak değişiklik şurasında: İlkel insanın gökte aya, yıldızlara veya taştan yontma gövdelere yükleyip geçtiğini ça- ğımız insanı söz ve deyimlerden kurulu gövdelere yüklüyor (8). Nitekim, sırası gelmiş, kötülüğün başı -yine tuttuğunuz tarafa göre- batı taklitçiliği sayılmış veya adı şeriatçılığa çıkmış. Suçlu ilericilikti, mukaddesatçılıktı derken sıra çağın büyük buluşuna, «izm»lere gelmiş! Ortada ve ağızlarda dönüp dolaşan artık «izm»li klişelerdir: Komünizm, kapitalizm, faşizm v.s. Yine han-

---

7) Shakespeare, King Lear, I. perde sahne 2.

gi tarafın gözlüğü ile bakıyorsanız, sizinki kurtarıcı, karşıdaki kana susanmış bir heyüla, bir canavar!

1960'lardan sonra Türkiye solu yeni bir atılımla sahneye çıkarken alışılmış hücum hedefini ve parolasını da beraber getirdi: K a p i t a l i z m !Artık rahat bir nefes alınabilirdi: Her kötülüğün, her tersliğin başı «bilimsel ve tarihsel» olarak gözler önüne serilmiştir. Ve asıl suçlu nihayet ve nihayet avuçlarımız içinde sayılabilirdi. Ülke bunca zaman arzulanan düzeye mi bir türlü varamadı: Tabii hep «kapitalist yoldan kalkınma modeli»inde direnip durulduğu için! Aslında şunun beceriksizliği ile işler kötüye mi gitmiştir; Elbette kapitalizm yüzünden! Suçlu hazır ele geçmişken şahsi talihsizliklerimize sorumlu bulacağız diye dört dönmenin âlemi kalmamıştır. Sanat ve meslek çevrenizde aradığınızı mı bulamadınız veya yeterince alâka mı toplayamadınız: Kapitalizmden ve onun yıllanmış burjuva alışkanlıklarından daha iyi sebep mi bulacaksınız? Öğrencisiniz: Türlü barajlardan, yabancı dil sınavlarından yıllar yılı canınız mı yandı: Se-

---

(8) Kelime ve deyimler, suçlama tekniğinin âlet ve arac halini aldıkları anda, «tezvir» mekanizmasının da çarkları arasında kendilerine düşen misyonu yerine getirmeye yönelirler. Herhangi bir zamanda iktidarın olsun, kamu oyunun olsun damgaladığı bir suçlu gövde yaratılıp yerine oturtulduktan sonra, sıra arada hoş gitmeyen, tasfiyesi arzulanan kişi veya gruplara aynı ayıb ve sıfatı yamayarak bilindiği şekilde ihbar ve jurnal çarklarını döndürmeye gelir. Geçmişin ibret verici bir tablosudur: Yeniçeriliğin kaldırılması ile beraber baktashiğün de -kader ortaklığından dolayı- mahkûm edilmesi aynı günlere rastlar. Devrin tanınmış tarihçisi (vak'a-nüvis) Şânizade yakın dostları ile beraber aralarında özel olarak bir fikir ve sanat çevresi kurmuşlardır: Edebiyat sohbetleri, şiir yarışmalar, başlıca meşguliyetleridir. Ne var ki, her devirde olduğu gibi o vakit de sanatçıya aralarındaki bir çöçmüşten dolayı garazı olanlar bu masum topluluğu gizli bektashi âyini yapan bir topluluk diye ihbardan geri durmazlar. Şânizade ve arkadaşları kendilerini temize çıkarıncaya kadar akla karayı seçerler. (Vakanın hikâye ve tafsilâtı için *Cevet Tarihi* cilt 12, s. 183). Tezvir ve ihbar o gün bugün ara vermeden çarklarını döndürmüş durmuştur; ve halâ da aynı hızla döndürmektedir. Şair Eşref can sıkıntısından bunaldığı bir an - zarif bir iymâ ile— «Mürteci 'dir diye ey gam seni ihbar ederim!» diyerek aynı çarkların dönüşünü dile getirmişti. Şair bugün hayatta olsaydı belki de mürteci (gerici) yerine «faşist» demeyi tercih ederdi.

bep kapitalizm ve onun robot meslek adamı yetiştiren burjuva eğitim düzenidir. Evet hangi taşı kaldırırsanız altından çıkacak olan hep o! Hani yolda ayağınız tökezlese yumruğunuzu sıkıp haykıracağınız gelecek: Yere batası kapitalizm!

Elimiz altında, kısacası, her tarafa çekip uzatabileceğimiz, her gediği tıkayabileceğimiz bir hârika «izm»! Üstelik de bir «izm» ki arada -dilersek- başka «izm»lerle (emperyalizm, faşizm v.s.) ortaklık kurarak boyutlarını normalin bütün bütün üstüne taşırmayı düşünebiliriz. Lenin, nitekim, «**kapitalizmin emperyalist dönemi**» söz ederken, iki «izm»i üstüste bindirmenin yaratacağı vurgulama etkisini hesaplamayı bilen büyük taktik ustası idi. Günümüz solu, kapitalizmi bir başka «izm»le yan yana koyarak suçlama tekniğini biraz daha etkin hale getirmenin yolunu buldu: F a ş i z m ! Uzun zaman kapitalizmin yandaşı ve giderek solun tek başına suçlama argosu! «Faşist», «faşist odaklar». Parti üst kademelerinden türlü dernek ve kuruluşlara, emekçi kesiminden orta okul öğrencilerine kadar herkesin -kime, ne ve hangi sebepten olursa olsun- tepesi attrkça gözü-nü yumup ardarda sıraladığı kalıp ve klişeler! Ve asıl önemlisi de: Hiç birinin ne demeye geldiği zerrece merak konusu olmayarak! Yukarda da söylediğimiz gibi, kelimenin ağızdan çıkışındaki mimikler, ifade tonundaki aşağılayıcı vurgulama mâna ve mantığın ilersinde geliyor. Kelime artık normal bir vokabülerden slogan ve argo sözlüğüne sıçramıştır.

Fakat sıçramanın bu türüne kolay kapılmayan bir kafanın çözüm arayacağı bir çok sorular düşündükçe ardarda sıralanacaktır: Her şeyden önce, asıl suçlu, peşine rastgele bir «izm» getirip taktığımız, çoğumuzun ne demeye geldiğini merak dahi etmediğimiz o sisli, o hayali gövdeler midir? Aslında, kabul etmek lâzımdır ki, seçilen yol suç bildirmenin ve suçlu bulmanın en rahat ve -asıl mühim olanı- etrafınızdakileri en az tedirgin edecek olan yoldur. Belki de başımız sıkıştıkça -farkında dahi olmayarak- hep o yola başvurmamızın bilinç-altı sebebini burada aramak yanlış olmayacaktır. Gerçekte belki benim, sizin sakarlığımızdan, kişisel tutumumuzdan gelen sürçme ve tökezlemeleri bir «meçhûl»ün, nasılsa ele geçmiş bir «vurabalı»nın

sırtına bindirip geçmek az rahatlık mıdır? Ortada olan ve görünen artık bir Ahmet, Mehmet, bir Ali Veli değil; hepsinin ve hepimizin üstünde ne olduğunu kimsenin pek de açık seçik anlayamadığı o görünmez «şer» kuvvettir. Onu ve onun uzantısını bir kere yerle bir edin; işlerin göz yumup açınca nasıl sütün olacağını göreceksiniz. Evet, siz, ben, hepimiz her ne isek -çalışkan, tenbel, namuslu, «üçkâğıtçı»- öyle olmakta devam edeceğiz ve bir «izm» değişikliği kaşla göz arasında apayrı bir davranış, bambaşka bir düzen kuruvermiş olacak!

Tek gövdede suçlu ve yine tek gövdede çıkar yol aramanın rahatlığını insanoğlu şeytani taşıdığı günden bu yana tatmıştır ve anlaşılan bugün de tatmaktadır. Tutulan yol, tekrarlayalım, suçlamanın ve suçlu bulmanın en ucuz yoludur. Yaşadığımız toplulukta, düşünülse, şu veya bu «izm»le yakından uzaktan ilişkisi olmayan nice kuruluş sakatlıkları hatıra gelir. Çoğu da düzen değişikliğine gitmeden aynı düzende ele alınması gereken ve (bizce asıl önemli nokta) alınmadığı takdirde bambaşka bir «izm» altında tekrar boy verecek olan sakatlıklar: Bir iktidardan öbürüne değil, hatta aynı iktidarda bir yönetici takımından öbürüne değişen zikzaklı tutumlar, ileri geri kaprisli oynamalar, karma ekonominin (ve fırsat bulsa sosyalizmin) oyun kurallarını işlemez hale getiren ve getirecek olan davranışlar... Kusurlu olan, kısacası, «izm»den önce oyun alanına sürdüğümüz i n s a n takımı ve davranışı! Arada gözden kaçırılan nokta ise şu: Her sakatlık ve sakarlığı üstyapı kurumu diye ille de temelde üretim ilişkileri ve sınıf tabanına oturtacağız diye bulutlar arasında «izm» li ve sisli gövdeler kovalarken, yerde asıl kusurlunun -kim ve nerede ise- eline nasıl bir takipsizlik, hatta dokunulmazlık belgesi tutuşturduğumuzun farkına varmıyoruz. Evet, ortada kuruluş olarak, şahıs olarak yığınla suçlu ve sorumlu dolaşacak ve siz kabahati -«bilim» öyle istiyor diyedöndürüp dolaştırıp hepsinin üstünde kim ve ne olduğunu kendinizin de tam bilmediğiniz bir gövdeye yükleyip geçeceksiniz. Buluş bir bakıma hakikaten zekîce, hatta dâhiyanedir: «Izm»li «izm»siz gövdelerle bu derece fütursuzca oynamanın arkasında, kim bilir, tek tek ve sonunda hep beraber suçluluk psikozundan sıyrılmanın keyfi yatıyor olmalıdır. Suçlusuz suçsuz, an-

layacağınız, takım takım suçlu bulmanın, belki de yaratmanın telâşi içindeyiz. Durum bir yerde o bildiğimiz tülûat güldürüsünden pek de farklı değildir: Hani mahallelinin imamı, zaptiyesi, bekçisi -ve asıl aranan da bir yolunu bulup kapı arkasından cemaate karışmış- elde fener uygunsuz avına çıkışı gibi bir şey! Gerçekten yabana atılamayacak bir zekâ oyunu: Önüne çıkkanı kırıp dökecek, devirecek yerde bir korkuluk, bir hayal gövde bulup «işte suçlu» diyebilmenin rahatlatıcı tesiri! Herkesin, hepimizin koltuğu altına sıkıştırılmış «pre-fabrike» bir suçlu paketi: Kimine göre milletler-arası kapitalizm, kimine göre faşizm, kimine kalsa «katil oligarşi». Ve asil önemlisi, hemen hiç kimsenin -ne demeye geldiğini pek de anlamadığına göre- üstüne alınması için ortada ciddi bir sebep olmayan karalamalar! Kabahati havada ve boştağının sırtına vurdukça yerdeki halinden memnun! Solun her yerleştiği yerde kolay mesafe almasında direnme noktalarının ustaca törpülenişine düşen payı küçümsemek lâzımdır.

Aslında değer ölçülerimizi insan boyunu aşan sisli gövdeler ve «izm»ler üzerine yürütecek yerde insanın kendine, bir bakıma katı toprağa indirebilsek (evet yükseklerde kolan vurmaya alışık kafalar için hiç de kolay olmayan bir şey: «.. **hâk'e tenezzül ne bela!**»), renklerin birden nasıl açıklık kazandığını göreceğiz. İnsanın kendisi: hangi «izm»den yürürsek yürüyelim, maddî kuvvetlerin temelde çerçeveleyici rolü ile beraber modeli son kertede biçimlendirecek olan daima o; başkası değil! Marx gerçekçiliğinden bu noktada olsun öğrenmemiz gereken bir hakikat olmalı idi: Hayal gücümüzün yarattığı ne olduğu belirsiz ütopyalardan sıcaklığını avuçlarımız içinde hissedeceğimiz canlı somut varlığa yönelmek. Soluk alıp verdiğini duyabileceğimiz bu canlılığın -insanın- tam ve dolu kişiliğine uzanabilmek! Üretim ilişkileri idi, sınıf temeline bağlılıktı, hepsi ve hepsi bu yaşanan gerçeğin -dolu kişiliğin- bir yerde belirleyici unsurlarından başka şeyler değildir. Marx ona uzanmaya çalıştı. Gençlik yazıları ve denemeleri diye ayrı bir cilt halinde yayınlanan eseri -ortodoks marksistlerin söz edilmesinden pek de hazzetmedikleri kitap- bunun açık ve şüphe götürmeyen şahididir. O dolu, dopdolu kişiliğin gerisinde Marx'ın sadece mad-

di-tekni k kalıplarla oyalanıp durduğunu, hisleri ve ihtirasları ile insan gerçeğinin derinlerine inmediğini sananlar bugün için çok gerilerde kalmış sayılırlar. Marx'ın ve günümüz Marx'çı antropologların vardıkları sonuç açık ve kesindir: Maddî-tekni k faktörün belirleyici unsuru yine de devam etmekle beraber son sözü söylecek olan i n s a n gerçeği; insan hamuru demek de mümkün! Aslında kapitalizm gibi sosyalizm de, batılı anlamı ile alınacaksa, tekni k altyapı ve üretim ilişkileri bir yana katıksız batılı kafanın harcı sayılabiliirdi. Marx, nitekim, kapitalizmin kaçınılmaz olarak sosyalizme çevrileceğini isbatlamaya çalışırken çok belirli bir insan modelinden hareket etmişti: Burjuvası gibi proletaryacı da okur yazar, iliklerine kadar bilinçlenmiş batılı insan tipleri idi, Lenin, Rus ihtilâli ile Marx şemalarının üstüne oturduğu zaman karşısında bu tiplerden hiç birini bulamayacağını biliyordu. Onun için bilinçli bir proletaryanın yekvücut bir kütle halinde yürüteceği eylemi tepden merkezci, ceberrut bir parti diktasına devretmekten başka yapacak bir şey yoktu. Evet, mayanın batılısından batı sosyalizmi! Despotundan ancak ceberrut-despotik sosyalizm (tıpkı «asyalı»sından despotik sömürü düzeni -«asya tipi üretim»- gibi)! Eyyamcısından da -şayet öylesi de olacaksa- hiç şüphemiz olmasın -sadece eyyam sosyalizmi!

Çağımızın kültür ve toplum dramından bir bölümü yukarıda elimizden geldiğince gün ışığına çıkarmaya çalıştık. Bunun aslında günümüz insanının büyük zaafından olsa gerek: Her şeyi olduğu gibi değil, kendine verildiği ve gösterildiği gibi görme zaafı! Menzel'in baş taraftaki sözleri bir kere daha hatırlanan: Basma kalıp ve kaçınıcı elden aktarma kitapları okuya ezberleye hazır klişelerin, slogan ve izmlerin tutsağı olmakta devam ediyoruz. Aynı tekerlemeler hiç bir değişiklik yüzü görmeden, hiç bir eleştiri süzgecinden geçirilmeden kurulmuş gibi ağızlardan ardarda dökülüyor. Sloganlaşmış deyim ve terimlerin sis perdesini aşıp arkasına inmedikçe, insan ve toplum gerçeğini değerlendirmede daha uzun zaman yaya kalacağımıza şüphemiz olmasın!

Konuya değişik yönleri ile başka incelemelerimizde devam edilecektir.